

**“EKOLOGIK TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA
BUXGALTERIYANING MAS’ULIYATLI FUNKSIYASI”**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

1-bosqich talabasi

Xamdamova Ra’no Bahodir qizi

Ilmiy Rahbar:

Xursandov Komiljon Maxmatkulovich

iqtisodiyot fanlari nomzodi v. b. dotsent, PhD

Annotatsiya: *Yashil transformatsiya bugungi kunda nafaqat ishlab chiqarish va iste’mol tizimlariga, balki buxgalteriya amaliyotlariga ham tub o‘zgarishlar olib kirmoqda. Endilikda buxgalteriya raqamlari nafaqat moliyaviy natijalarni, balki korxonaning ekologik izlarini ham aks ettirishi kutilmoqda. Ushbu maqolada yashil transformatsiya sharoitida buxgalteriyaga yuklanayotgan yangi mas’uliyatlar, ekologik hisob yuritish zarurati, shaffoflik va javobgarlik tamoyillarining kuchayishi yoritiladi. Shuningdek, ekologik xarajatlar, barqarorlik hisobotlari va uglerod izlari kabi tushunchalar buxgalteriya kontekstida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *yashil transformatsiya, ekologik buxgalteriya, uglerod izi, barqarorlik hisobotlari, ekologik xarajatlar, javobgarlik, shaffoflik*

Yaqin o‘tmishda buxgalteriya faqat moliyaviy raqamlar bilan ishlashga yo‘naltirilgan bo‘lsa, bugungi global ekologik inqiroz va barqaror rivojlanish tamoyillari ushbu sohaning mazmun va vazifalarini kengaytirmoqda. Yashil transformatsiya – bu atrof-muhitga nisbatan mas’uliyatli yondashuvni ishlab chiqarish, boshqaruv va hisobot tizimlariga integratsiyalashdir. Va bu jarayon, ayniqsa, buxgalteriyadan yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Endilikda har bir raqam orqasida atrof-muhitga ta’sir izlarini ko‘rish, baholash va ularni shaffof tarzda hisobotlarda aks ettirish davri boshlandi.

Moliyaviy natijalar bilan bir qatorda ekologik ko'rsatkichlar ham boshqaruv qarorlarining ajralmas qismi bo'lib bormoqda. Masalan, korxona chiqargan issiqxona gazlari miqdorini moliyaviy xarajatlar bilan bog'liq holda ko'rsatish yoki qayta tiklanadigan energiyaga o'tish xarajatlarini uzoq muddatli foyda bilan solishtirish — bu endilikda buxgalteriyaning yangicha funksiyalaridan biri bo'lmoqda.

Buxgalterlar uchun bu yangi mas'uliyat nafaqat hisob yuritish usullarini yangilashni, balki ekologik ko'rsatkichlarni o'lchash va ularga nisbatan javobgarlik mexanizmlarini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ekologik buxgalteriya — bu oddiy "chiqim-kirim" tizimidan ko'ra murakkabroq, ko'p qatlamli va strategik yondashuvni talab qiladigan soha sifatida shakllanmoqda. Ayni damda global korporatsiyalar barqarorlik hisobotlarini (sustainability reports) tayyorlash orqali ekologik ta'sir ko'rsatkichlarini moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda taqdim etishga o'tmoqda. Bu esa korxonaning obro'sini oshirishi, investor ishonchini mustahkamlashi va eng muhimi, atrof-muhitga nisbatan ijobiy hissa qo'shishini kafolatlaydi.

Shu bilan birga, mahalliy korxonalar uchun ham bu yo'nalish dolzarb bo'lib bormoqda, chunki xalqaro bozorlar va standartlar bunday hisobdorlikni talab qilmoqda. Yashil transformatsiya sharoitida buxgalteriya endi faqat moliyaviy samaradorlik emas, balki ekologik iz va javobgarlikni ham o'lchaydigan, ko'rsatadigan va boshqaradigan kuchli vositaga aylanmoqda. Buxgalterlar esa yangi davrda — ekologik ongli va javobgar iqtisodiyot sari o'tishda bosh rol ni bajarayotgan mutaxassislariga aylanmoqda.

Yashil iqtisodiyot g'oyasi endilikda siyosiy shior emas, balki moliyaviy rejalashtirish va strategik boshqaruvning ajralmas qismiga aylangan bir davrga kiriyapmiz. Ilgarigi yillarda buxgalteriya ko'proq ichki nazorat, moliyaviy foyda va soliq majburiyatlariga yo'naltirilgan bo'lsa, bugun undan kutilayotgan narsa — korxonaning ekologik javobgarligini ham hujjatlashtirish, unga nom, raqam va izoh berishdir. Har bir ishlab chiqarish liniyasi, har bir transport vositasi, har bir energiya

manbasi – buxgalteriya nazaridan raqam, lekin barqaror taraqqiyot kontekstida – bu yerning, suvning va havoning sifati degani. Shunday bo'lsa-da, aksar buxgalterlar hali ham ekologik ko'rsatkichlarni hisobotlarga kiritish bo'yicha aniq metodika, huquqiy asos va amaliy tajribaga ega emas.

Ko'plab korxonalarda “yashil hisob” yuritish faqat imidj uchun qilinayotgan bo'lishi mumkin. Masalan, uglerod izini kamaytirish bo'yicha hisobotlar aksariyat hollarda real ma'lumot emas, balki marketing vositasiga aylanmoqda. Bu esa ishonch inqiroziga sabab bo'lishi mumkin. Hisobot shaffof bo'lmasa, investor ham, davlat ham, jamoatchilik ham korxona faoliyatini baholay olmaydi.

Yashil transformatsiyaning real muammolaridan biri shundaki, mavjud moliyaviy tahlil vositalari ekologik xarajatlarni yetarlicha ifodalay olmaydi. Masalan, korxona havo ifloslanishini kamaytirish uchun yangi filtrlovchi uskuna o'rnatdi. Bu xarajat sifatida yoziladi, biroq uning uzoq muddatli ekologik foydasi yoki ijtimoiy ta'siri hisobga olinmaydi. Demak, buxgalteriya faqat qisqa muddatli moliyaviy oqibatlariga emas, balki uzoq muddatli ekologik va ijtimoiy natijalarga ham yondashishni o'rganishi kerak.

Ekologik buxgalteriyaga o'tish

Ekologik buxgalteriyaga o'tishning yana bir to'siqlardan biri – ma'lumot bazalarining yo'qligi. Ko'pgina korxonalarda ekologik ko'rsatkichlar doimiy va tizimli tarzda o'lchanmaydi, to'planmaydi. Buxgalter esa faqat mavjud raqamlar bilan ishlaydi. Demak, buxgalteriyaning ekologik mas'uliyatini oshirish uchun, avvalo, ishlab chiqarish darajasida monitoring tizimlari, sensoriya vositalari, raqamli texnologiyalar joriy qilinishi zarur.

Bunday sharoitda buxgalter o'z kasbiy roli va qadriyatini qayta ochib chiqishi lozim. Endilikda u shunchaki hisob yurituvchi emas, balki ekologik faktlar tarjimoni, javobgarlikning hujjatli asoschisi bo'lib xizmat qiladi. U ishlab chiqarishdan tortib, investitsiyagacha bo'lgan barcha qarorlarning orqasida turib, “Bu raqam atrof-muhitga qanday ta'sir ko'rsatdi?” degan savolga javob berishga qodir bo'lishi kerak. Muammo faqat buxgalterlar darajasida emas, balki siyosiy va

institutsional muammolar ham mavjud. Masalan, davlat darajasida ekologik buxgalteriya yuritishni rag'batlantiruvchi qonunchilik va motivatsiya mexanizmlari hali to'liq shakllanmagan. Yashil soliq imtiyozlari, uglerod kvotalari, ekologik kreditlar kabi mexanizmlar amalda yetarlicha ishlamaydi. Bu esa yashil transformatsiyani orqaga tortmoqda.

Bugungi dunyo "raqamlar davri" deb atalgan bo'lsa-da, endilikda biz "javobgarlikni o'lchash davri" sari o'tmoqdamiz. Bu davrda korxonaning jamiyat oldidagi roli, ijtimoiy va ekologik mas'uliyati shunchaki deklarativ bayonotlar yoki marketing orqali emas, aniq raqamlar, hisobotlar va baholanadigan ko'rsatkichlar bilan o'lchanadi. Endi "necha so'm foyda olding?" degan savol bilan bir qatorda, "necha tonna chiqindini kamaytirding?", "necha kVt soat toza energiyaga o'tding?", "uglerod izing qanchaga tushdi?" degan savollar ham qo'yilmoqda.

Bu — iqtisodiy faoliyatning butun mohiyatini qayta ko'rib chiqish demakdir. Avval buxgalteriya foyda-zararlar, aktiv-pasivlar orqali moliyaviy barqarorlikni o'lchagan bo'lsa, endilikda u ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ham hisobga olishga majbur. Chunki bugungi investor, davlat va jamoatchilik korxonaning shunchaki iqtisodiy yutug'ini emas, balki uning kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatini ham ko'rishni xohlaydi.

Javobgarlikni o'lchash deganda, buxgalteriyaga quyidagi yangi vazifalar yuklanadi:

- Uglerod izini hisoblash – ishlab chiqarishdan, tashishdan, xizmat ko'rsatishdan hosil bo'lgan issiqxona gazlarini aniqlash va ularni qisqartirish choralarini hisobotda ko'rsatish.
- Iqlim risklarini baholash – tabiat ofatlari, qurg'oqchilik, suv tanqisligi kabi ekologik omillarning moliyaviy ta'sirini oldindan ko'ra bilish.
- Atrof-muhitga ta'sirni monetar ifodalash – chiqindi, suv sarfi, havoning ifloslanishi kabi ekologik omillarni iqtisodiy qiymatga aylantirib, hisobotga kiritish.
- Ijtimoiy ta'sirni raqamlashtirish – ishchi kuchining sog'lig'i, xavfsizligi, mahalliy hamjamiyatlar bilan aloqalarning natijalarini baholash.

Bunday hisobotlar endi shunchaki korxona ichki ishlari emas. Ular investor qarorlariga, davlat siyosatiga va xalqaro bozordagi raqobatbardoshlikka bevosita ta'sir qilmoqda. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Yaponiya kabi hududlarda “yashil chegara solig'i” (Carbon Border Adjustment Mechanism) kiritilayotgan sharoitda, korxonaning ekologik iziga qarab unga boj solinadi yoki solinmaydi. Bu esa hisob-kitobda javobgarlikni o'lchashning naqadar strategik ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi.

Yashil transformatsiya bizni yangi savolga olib keldi: Kim nimaga javobgar? Buxgalter bu savolga raqamlar bilan javob beradigan yagona kasb egasidir. U endi faqat “qancha foyda oldik?” emas, balki “qanday foyda oldik?” degan savolga ham javob tayyorlashi kerak. Chunki bugun nafaqat daromad, balki uning ortida qanday iz qolganligi ham muhim.

Yo'nalish	Mazmuni
Atrof-muhit xarajatlari	Filtrlar, toza texnologiyalar xarajatlari
Ekologik risklar	Suv tanqisligi, ifloslanish xavfi
Uglevod izi	Issiqxona gazlari chiqarilishini hisobi

Xulosa va takliflar

1. Korxonalarda yashil hisobot standartlari joriy etilishi lozim
2. Buxgalterlar uchun ekologik hisobot yuritish bo'yicha malaka oshirish
3. Davlat tomonidan yashil moliyalashtirish mexanizmlarini kuchaytirish
4. Raqamli kuzatuv tizimlari (sensorlar, ilovalar) orqali doimiy monitoring

Yashil transformatsiya buxgalteriyani raqamlar orqasidagi haqiqatni ko'rsatuvchi javobgarlik mezoniga aylantirmoqda. Endilikda buxgalter — faqat

foyda emas, balki iz qoldirayotgan raqamlarni ham ifodalaydigan mutaxassis. Yashil transformatsiya shunchaki atrof-muhitni muhofaza qilish emas — bu iqtisodiyotni, moliyani va buxgalteriyani tubdan qayta anglash jarayonidir. Bugun korxonaning muvaffaqiyati nafaqat foyda bilan, balki u qoldirgan ekologik va ijtimoiy iz bilan ham o'lchanmoqda. Buxgalteriya esa bu o'zgarishda markaziy o'rinni egallab, javobgarlikni raqamlar orqali ifodalovchi asosiy kuchga aylanmoqda.

Endi buxgalterlar korxonaning kelajakka qanday iz qoldirayotganini tahlil qiluvchi, faqat moliyaviy emas, balki axloqiy va ekologik mas'uliyatni ham o'lchay oluvchi mutaxassis sifatida yangi rolga ega bo'lyapti. Ular nafaqat bugungi barqarorlik, balki ertangi avlodlar oldidagi adolat mezonini shakllantiradilar. Shunday qilib, yashil transformatsiya buxgalteriyani jamiyat oldida yanada chuqurroq, mas'uliyatliroq va dolzarbroq kasbga aylantirmoqda. Endi har bir raqam — bu iz, va har bir iz — bu javobgarlikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Harvard Business Review – <https://hbr.org>
2. Pearson Education (nashriyot sayti) – <https://www.pearson.com>
3. IFRS Foundation (2022). IFRS Sustainability Disclosure Standards – Overview. London.
4. United Nations (2015). Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.
5. Elkington, J. (1997). Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. Capstone.
6. ACCA Global (2021). Green Finance: A Guide for Accountants. Association of Chartered Certified Accountants.
7. GRI (2023). Global Reporting Initiative Standards – GRI 305: Emissions. Amsterdam.
8. KPMG (2022). Survey of Sustainability Reporting. KPMG International.